

Verkeerde Werelden

Exempla contraria in de Nederlandse beeldende kunst

Korine Hazelzet

INHOUD

Voorwoord	9
1 Algemene inleiding in het onderwerp van onderzoek	11
<i>De totstandkoming van het onderwerp van onderzoek, exempla contraria</i>	11
<i>Uitwerking van de probleemstelling 'exempla contraria in de beeldende kunst leveren communicatieproblemen op', en doelstelling</i>	12
<i>Literatuuronderzoek rond het negatieve exemplen in het kader van de 'negatieve zelfdefiniëring' van de burgerij</i>	13
<i>De etnologische bijdrage aan het onderzoek</i>	15
<i>De bijdrage van taal- en cultuurhistorische disciplines op het gebied van cultuuruitingen in de komische genres</i>	19
<i>Opbouw van deze studie</i>	19
2 De ontstaansgeschiedenis en het bestaansrecht van exempla contraria	23
<i>Exempelen in de retorica</i>	24
<i>Waarom negatieve voorbeelden?</i>	26
<i>Exempla contraria als instrument van de emancipatie van de burgerij</i>	30
<i>Moderne opinies over het gebruik van exempla contraria</i>	31
<i>Eigentijdse verantwoordingen van het gebruik van exempla contraria</i>	31
<i>Exempla contraria in de beeldende kunst: het goede tegenover het slechte voorbeeld</i>	34
<i>De voorkeur voor exempla in het algemeen en contraria in het bijzonder</i>	37
<i>De verkeerde-wereld-didactiek in de zeventiende eeuw nog in zwang</i>	37
3 Exempla contraria tussen beschavingsidealen en volkshumor	39
<i>De rol van humor</i>	39
<i>Humor om het vernuft te scherpen</i>	39
<i>Correctieve spot: de inbedding van de 'volkse' hekeling in de antieke satire</i>	42
<i>Constructieve en destructieve satire in de zestiende eeuw</i>	43
<i>De verhulling van satire in de zeventiende eeuw</i>	44
<i>Toenemende gêne versus continuïteit in het spotgenre</i>	46
<i>Volkshumor? Een puibalk met erotische snakerijen in Edam</i>	46
4 De functie van exempla contraria als 'spiegel-ruyt die elck sijn selven toont'	49
<i>Het middeleeuwse ontzag voor het beeld</i>	49
<i>Lachende zotten – ken uzelf</i>	50
<i>Nogh ken ik myn zelven niet</i>	52
<i>De zottendans</i>	55
<i>Zeven zotten als allegorie van de zonden</i>	55
<i>De Duitse verkeerde-wereld-didactiek en het Nederlandse paradoxale lofdicht</i>	59
<i>Beelden ter bespiegeling tijdens de Beeldenstorm gespaard</i>	60
<i>Hoe 'elck' tot zelfkennis kwam: de Antwerpse ommegang van 1563</i>	62
<i>De voorzetting van beelden ter zelfbeschouwing in de zeventiende eeuw</i>	62

5	Wereldlandschappen als verkeerde wereld ter bespiegeling	65
	'Primitieve' landschappen	65
	Wereldlandschappen	67
	De Hooiwagen als verkeerde wereld	69
	Wereldlandschap en levenswandel	71
	De wereld als jaarmarkt of de boerenkermis als toneel van de wereld	73
	De verkeerde wereld met Democritus en Heraclitus	74
	De wereld vanuit Olympisch perspectief	75
	De wereld vanuit dronken perspectief	77
	Men moet zich krommen, wil men door de wereld kommen	79
6	Exempla contraria in Verkeerde-Wereld-prenten en de functie van adynata	83
	Moderne opinies over Verkeerde-Wereld-prenten	83
	De wonderlijke wereld van adynata	86
	Betekenis en functie van Verkeerde-Wereld-prenten	91
7	De ontwikkeling van een levensleer ex negativo voor de jeugd en de ontdekking van selectief leesgedrag	93
	De risico's van de verkeerde-wereld-methode	93
	De emblemata-bundels van De Bry en de studerende jeugd als doelgroep	94
	De ontdekking van selectief leesgedrag: Cats' Sinne- en minnebeelden	98
	Pogingen om lees- en kijkgedrag in juiste banen te leiden	101
8	Inconsistentie, zogenaamde waarheidsclaims en andere chicanes in het literaire verkeerde-wereld-genre	103
	Verschillende interpretaties van Bruegels Sint-Joriskermis	103
	Inconsistentie in de Ring	105
	Boeren als negatief voorbeeld voor stedelingen	106
	Het gevaar van extrapolatie van de boerensatire	112
9	De satirische aanprijzing van exempla contraria in de beeldende kunst, toegespitst op de (boeren)feesticonografie	113
	Interpretatieproblemen van omkeringsfeesten in de beeldende kunst	113
	De visie van Alpers op het boerengenre als louter vermaak	114
	Procédés in het moraalsatirische genre om misverstanden te voorkomen	118
	Conclusies omtrent de interpretatie van de (boeren)feesticonografie in de schilderkunst	127
10	De problematische waarschijnlijkheid en de herkenbaarheid van exempla contraria in de thematiek van zorgelozen	131
	Vrolijke drinkers die feesten als beesten: de nadelen van realisme voor exempla contraria	131
	Sorgheloos Leven als allegorie	133
	De inbreng van Maarten de Vos in de uitbeelding van zorgelozen	135
	Het lot van zorgelozen als artistiek probleem	136
	De veroordeling van zorgelozen	140
11	Het gebruik van de commentaarfiguur en het schilderij in het schilderij bij exempla contraria	143
	De commentaarfiguur	143
	Het schilderij in het schilderij in theorie en praktijk	144
	De achtergrondscène als exemplificatie	145

<i>Het schilderij in het schilderij als oplossing voor het probleem van de ongelijktijdigheid en ongelijksortigheid van voor- en achtergrond: de classicistische kritiek op anachronismen en vermenging van genres</i>	148
<i>De commentaarfiguur als schilderij in het schilderij</i>	150
<i>De Ars moriendi: aanpassingen in de zeventiende eeuw</i>	151
<i>Terugblik en de consequentie bij Goltzius</i>	152
<i>Het Nachtbanket</i>	153
12 De iconologische benadering van exempla contraria: beeldconventies versus metaforische duiding	159
<i>Van Roestraetens De liefdesverklaring ontmaskerd: iconologie en kennerschap</i>	159
<i>Een onmogelijk liefdespaar: (beeld)conventies rond de ongelijke liefde</i>	161
<i>Misvattingen over iconologie als emblematische methode</i>	163
13 Het thema 'Strijd om de broek' en het iconografisch onderzoek van exempla contraria	165
<i>De 'Strijd om de broek' als iconografisch probleem</i>	166
<i>De 'Strijd om de broek' als verkeerde wereld</i>	170
<i>De weerbarstige praktijk van het iconografisch onderzoek</i>	176
14 De aanpassing van oud tekst- en beeldmateriaal ter onderwijzing van de moderne jeugd of de eigentijdse Verloren Zoon	183
<i>Voordelen van het (beeld)verhaal</i>	183
<i>De Verloren Zoon (?) van Lucas van Leyden</i>	184
<i>De Verloren Zoon, verhaal of allegorie</i>	185
<i>Macropedius' aanpassingen van bijbelverhalen</i>	187
<i>De verloren zoon in bredere perspectief: de verkeerde wereld</i>	191
15 Problematische exempla contraria en bewustwording van de nadelen	199
<i>Verleidelijke exempla contraria</i>	199
<i>Manieren om de jeugd van de verleidelijke ondeugd af te houden</i>	201
<i>Schilderkunst en grafiek: al of niet betekenisdifferentiatie</i>	202
<i>Arme ouders-rijke kinderen: een diachronische studie</i>	207
16 Het doek valt voor exempla contraria: veranderende opvattingen over het lage genre vanaf de zeventiende eeuw	217
<i>Afwijzing van exempla contraria</i>	217
<i>Ongepaste spotternij om een positief exemplum</i>	218
<i>De bittere pil van lering zonder vermaak</i>	219
<i>Exempla contraria en de onmogelijkheid via schoonheid afkeer op te wekken: de opvatting van Gerard de Lairesse</i>	219
<i>De groeiende afkeer van het genus humile</i>	220
<i>De vereenzelviging van de kunstenaar met zijn onderwerpen</i>	222
<i>Misverstanden rond de vermakelijke lasten van het (huwelijks)leven</i>	223
<i>De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en het verdwijnen van de humoristische volksprent</i>	225
17 Prenten tot nut van 't Algemeen	227
<i>Ontstaan van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen</i>	227
<i>Achtergronden en opzet van het schoolprentenfonds</i>	228
<i>Bevlogen Nuts-apostelen</i>	230

Betrokkenheid en distantie	232
Innovatie met en zonder het Nut	233
Evaluatie van het bestuur	234
18 De ondergang van exempla contraria en de blijvende aantrekkingskracht ervan	235
De complexiteit van de beleringstechniek via de inversie	235
De vrees voor navolging van negatieve voorbeelden	236
Lachen om onbeschaafd gedrag wordt zelf onbeschaafd	236
Veranderende inzichten over opvoeding: 'nature' versus 'nurture'	238
Vergeefse verdediging van de verkeerde-wereld-methode	240
Kritiek op positieve voorbeelden	240
Slot	243
Noten	244
Summary	258
Literatuur	261
Register	268